

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR TA'LIMINING RIVOJLANISH TARIXI

Isabayeva Mashhura Muxiddinovna

Qo'qon universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

E-mail: mashhuraisabayeva78@gmail.com

Telefon raqam: +998 91 141 80 01

Olimova Sarvaraxon Sobitxon qizi

Qo'qon universiteti

Maxsus pedagogika yo'nalishi 1-kurs talabasi

E-mail: sarvaraolimova7@gmail.com

Telefon raqam: +998 95 776 20 98

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
Qabul qilindi: 24-mart 2025-yil Tasdiqlandi: 26-mart 2025-yil Jurnal soni: 14 Maqola raqami: 27 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v14i.1138 KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS maxsus pedagogika, surdopedagogika, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar, daktilologiya, maxsus maktablar, imo-ishoralar orqali aloqa.	Ushbu maqolada maxsus pedagogika sohasining eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash tarmog'i hisoblangan surdopedagogika hamda ushbu tarmoqning mazmun-mohiyati, rivojlanish jarayoni va bugungi kunda O'zbekistonda tizimning joriy holati to'g'risida tahlil olib borilgan. Surdopedagogika sohasining xalqaro darajada rivojlanish bosqichlari, davlatlarda ta'limning qanday usullarda olib borilishi hamda sohaga kiritilgan yangiliklar bayon qilingan. Surdopedagogikaning alohida tarmoq sifatida Yevropada, AQSHda hamda Rossiyada vujudga kelishi hamda rivojlanishi, O'zbekistonda bu sohaning rivojlanishi hamda huquqiy asoslari haqida batafil ma'lumotlar keltirilgan.

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ta'limning barcha tarmoqlarini modernizatsiya qilish hamda rivojlangan davlatlarda mavjud innovatsion yangiliklarni amaliyotga joriy etishni talab qilmoqda. Qayd etish lozimki, maktabgacha va maktab ta'limi tizimida ayniqsa yurtboshimiz tashabbusi bilan ko'plab o'zgarishlar hamda islohotlar amalga oshirildi hamda amalga oshirilmog'ida. Shu o'rinda maxsus ta'lim sohasi – maxsus pedagogika tarmog'ida nuqsonli bolalar bilan ishlash bo'yicha yangi metodlar, sohani axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish ishlari olib borilmog'ida. Maxsus pedagogika sohasi o'z ichida yana boshqa maxsus tarmoqlarga ajratilgani holda surdopedagogika ana shu tarmoq ichida alohida ahamiyatga molik bo'lgan kategoriyalardan biri hisoblanadi.

Maxsus pedagogika tarmog'i – surdopedagogika (lot. «surdsus»-karlik) eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar va katta kishilarning rivojlanishi, ularga ta'lim tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan (maxsus pedagogika tarmog'i). Eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning rivojlanishi, ularga ta'lim-tarbiya berish jarayonlari va qonuniyatlari – maktabgacha surdopedagogika fanining predmeti hisoblanadi. Maktabgacha eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir, zero korreksionpedagogika tadbirlarning barvaqt boshlanishi bola o'sishidagi kamchiliklarining oldini olishga, shuningdek, ijtimoiy faol, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashga yordam beradi. Surdopedagogika eshitishda nuqsonli bolalar yoki zaif eshituvchi bolalar bilan shug'ullanuvchi bo'lim hisoblanadi. Karlik-eshitishning turg'un yoqolishi bo'lib, unda mustaqil holda nutqni egallash, hattoki quloqqa yaqin bo'lgan masofada bo'lgan nutqni aniq idrok etish imkoniyati bo'lmaydi. Total (to'liq) karlik juda kam uchraydi. Ko'pincha karlikda baland nonutqiy tovushlar, quloq suprasiga yaqin masofadagi ba'zi nutqiy tovushlarni saqlab qoladi. Audiometr tekshiruvi eshitishning 80dB dan yuqori darajada yo'qolganligini ko'rsatadi. Zaif eshituvchilik-eshitishning turg'un pasayishi bo'lib, unda ushbu eshitish qoldig'i asosida nutqiy zaxirani minimal holatda mustaqil ravishda egallash, murojaat etilgan nutqni quloq suprasiga yaqin masofada idrok etish imkoniyatlari bo'ladi. Audiometr tekshiruvi eshitishning 80 dBdan kam bo'lmagan pasayishini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Surdopedagogikaning rivojlanish tarixi aynan shu nom bilan nomlanmagan bo'lsa-da qadimgi davrlarda boshlangan. Surdopedagogik amaliyotning dastlabki shakllaridan biri karlar bilan muloqot qilish uchun imo-ishora tilidan foydalanish edi. Bu ko'plab madaniyatlarda, jumladan, qadimgi Misr, Gretsiya va Rim kabi qadimgi sivilizatsiyalarda keng tarqalgan. Asrlar davomida dunyoning turli

mamlakatlarida ko'r va karlarni o'qitishning turli usullari ishlab chiqilgan va qo'llanilgan. Biroq, karlar pedagogikasi ilmiy fan sifatida faqat XIX asr oxiri XX asr boshlarida shakllana boshladi. Bu davrda ko'zi ojiz va kar bolalar uchun birinchi maktablar tashkil etilib, ularda maxsus o'qitish usullari qo'llanilgan. Eshitish qobiliyati zaif bolalarni o'qitishning ko'plab turlicha yondashuvlari ishlab chiqildi, jumladan, imo-ishora tilidan foydalanish, shuningdek, maxsus o'quv materiallari va darsliklarni ishlab chiqish. XX asrning o'rtalarida eshitish apparatlari va koxlear implantlar kabi texnik o'qitish vositalarining rivojlanishi bilan surdopedagogikada ulardan eshitish nuqsonlari bo'lgan kishilar bilan muloqot qilish va ta'lim berishda foydalanila boshlandi.

Yevropada karlar ta'limining rivojlanishi boy tarixga ega va bu jarayon besvota eshitish qobiliyati zaif odamlarga nisbatan stereotiplar va noto'g'ri qarashlarni bartaraf etish, shuningdek, maxsus texnika va yondashuvlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish bilan bog'liq. XX asrning boshlarida Yevropada imo-ishora tili va eshitishni rivojlantirish tizimiga asoslangan kar bolalar uchun birinchi maxsus maktablar paydo bo'ldi. Nutq va eshitish talaffuzini rivojlantirishga asoslangan labda o'qish va eshitish aloqasini o'rgatishning dastlabki usullari ham ishlab chiqila boshlandi. XX asrning o'rtalarida Yevropada eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun erta aralashuv va erta ta'limning ahamiyatini tushunish rivojlana boshladi. Bu davrda maxsus erta aralashuv dasturlari qo'llanila boshlandi va erta ta'lim uchun ixtisoslashtirilgan markazlar yaratildi. So'nggi o'n yilliklarda Evropada karlar uchun ta'lim yanada zamonaviy o'qitish usullari va yondashuvlariga o'tdi[1].

Amerika surdopedagogikasining rivojlanishi XVIII asr oxirida boshlangan va hozirgi kungacha davom etmoqda. Ushbu harakatning boshida karlarni o'rgatishning asosiy vositasi imo-ishora tili va Amerika imo-ishora tili (ASE) kabi imo-ishora tizimlaridan foydalanish edi. Bu fransuz imo-ishora tilining (ESF) qabul qilinishi va uning Amerikada qo'llanilishi bilan bog'liq. Qo'shma Shtatlarda karlar ta'limining rivojlanishidagi muhim daqiqalardan biri 1817 yilda Konnektikut shtatining Xartford shahrida karlar uchun birinchi maktabning tashkil etilishi edi[2]. Amerika karlar maktabi nomi bilan mashhur bo'lgan ushbu maktab butun mamlakat bo'ylab ochila boshlagan boshqa maktablar uchun namuna bo'ldi. XIX va XX asrlarda Qo'shma Shtatlarda karlarning ta'limi rivojlandi, muhim o'zgarishlar, jumladan, kar talabalar uchun asosiy muloqot tili sifatida ASE ning qabul qilinishi va vizual-mekansal grammatika rivojlanib bordi. Yana bir muhim yutuq kar bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus ta'lim va ko'nikmalarga ega bo'lgan karlar o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha professional dasturlarning yaratilgani bo'ldi. So'nggi o'n yilliklarda Qo'shma

Shtatlarda kar bolalarni jamiyatga integratsiya qilish va ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash vazifasini qo'yib, AQShda karlar ta'limi yanada inklyuziv jarayonga o'tdi. Bu eshitish apparatlari va koxlear implantlar kabi texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, ko'rish qobiliyatini yo'qotadigan o'quvchilar uchun vizual ta'lim usullari va maxsus dasturlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Ushbu sohaning Rossiyada rivojlanishi o'zining alohida tarixi va evolyutsiyasiga ega. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Rossiyada kar bolalar uchun birinchi maktablar tashkil etildi. Bu maktablarda o'qitishning turli usullari, jumladan, imo-ishora tili o'sha paytda surdopedagogik amaliyot hali boshlang'ich bosqichida edi. XX asrning o'rtalaridan boshlab Rossiyada kar bolalar uchun yangi o'qitish va muloqot usullari ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Rossiyada surdopedagogikaning rivojlanishiga Germaniya, Fransiya va AQSh kabi rivojlangan mamlakatlarning usullarini o'rganish va moslashtirish katta ta'sir ko'rsatdi. Inklyuziv ta'lim Rossiyada yaqindan qo'llab-quvvatlana boshlandi, bu surdopedagogikada yondashuv va usullarning sezilarli o'zgarishiga olib keldi. Zamonaviy rus surdopedagogikasi o'z oldiga eshitish qobiliyati zaif bolalarni ta'lim jarayoniga to'liq kiritish vazifasini qo'yadi. Trenning oddiy maktablardagi maxsus sinflarda, shuningdek, eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiylashtirish uchun taklif qilinadigan resurs markazlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Logopediya sohasidagi tadqiqotlar va ishlanmalar va ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish Rossiyada karlar pedagogikasining rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatmoqda. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun turli yordamchi texnologiyalarni ishlab chiqishdagi yutuqlar ularga yaxshiroq moslashish va o'quv jarayonida faol ishtirok etish imkonini beradi[3].

O'zbekistonda maktabgacha tarbiya muassasalar tizimining rivojlanishi O'zbekistonda aqliy va jismoniy rivojlanishida mavjud bo'lgan dastlabki maxsus maktab-internat 1919-yilda sobiq sovet xukumati rahbari Y.Oxunboboyevning qaroriga muvofiq Toshkent shahrida tashkil etilgan. Maktab-intematda kar va zaif eshituvchi, ko'zi ojiz, aqli zaif, tayanch harakat a'zolari shikastlangan bolalarga ta'lim-tarbiya berilardi, davolash ishlari tashkil etilardi.. 1920-21 yillarda Toshkent shahrida Y.Oxunboboyev nomli Respublika ko'zi ojiz bolalar maktab-internati va I-sonli kar bolalar maktab-internati tashkil etiladi. Mazkur maktab-internatlar qoshida maktabgacha tarbiya bo'limlari ochilib, ularga bog'cha yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar qabul qilinadi. 1960-70 yillarda kar va zaif eshituvchi bolalar uchun alohida dastlabki maktabgacha tarbiya muassasalari va mahsus guruhlar Toshkent shahrida Toshkent, Andijon, Farg'ona, Namangan, Samarqand, Jizzax viloyatlarida ochiladi. Maktabgacha muassasalarda ishlovchi mutaxassislar sobiq Sovet Ittifoqining poytaxti Moskva Davlat Universitetida tahsil olib keladilar. Toshkent Davlat Pedagogika Instituti pedagogika va psixologiya fakulteti qoshida 1968-yilda defektologiya bo'limi ochiladi. 1974-yildan boshlab pedagogika va psixologiya fakulteti surdopedagoglarni tayyorlay boshlaydi. 1973-yilgi Sobiq Sovet Ittifoqi Ministrlar Kengashining "Maxsus maktab (maktab-internat), maktabgacha tarbiya muassasalar tarmog'ini kengaytirish to'g'risidagi" qaroriga muvofiq Respublikamizning barcha viloyatlarida kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maktab-internatlar ochiladi. Deyarli barcha maktab-intemat qoshida maktabgacha tarbiya bo'limlari tashkil etiladi. Hozirgi kunda Respublikada kar va zaif eshituvchi bolalar uchun 19 ta maktab internati va 15 ta maktabgacha tarbiya muassasa va guruhlar faoliyat ko'rsatib, ularda qariyb o'rt ming nafar bolalar qamrab olingan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda yurtimizda turli ishlohatlar o'z aksini topmoqda jumladan ta'lim sifatini yaxshilashga katta e'tbor berilmoqda. Maxsus maktablarda nogironligi bo'lgan bolalarga bilim, tarbiya va hunarlar o'rgatib kelinmoqda. Masalan eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun maxsus ta'lim shakillari chet eldan kirib kelishi natijasida bundan bir necha yillar oldingi Maxsus maktablardagi ta'limdan hozirgi ta'lim jarayonlari anchagina farq qiladi. Ilk karlar maktabi 1920-yil ochilgan bo'lib unga 6-7 yoshdagi bolalar tayyorlov sinflariga qabul qilinadi. Karlar internet maktabida mutlaqo eshitmaydigan yoki zaif eshituvchi bolalar yani 75dB dan ortiq darajadan mahrum bo'lgan, kuchli ovozdan tasirlanadigan, ba'zi nutq tovushlarini qisman aytib farq qiladigan bolalar qabul qilinadi. Hozirgi kunda alohida karlar maktablari tashkil etilgan bo'lib, ularni ta'lim sohasida muvaffaqiyatga erishayotganlarini ko'rishimiz mumkin[5].

Eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning uzluksiz ta'lim tizimida maxsus maktabgacha muassasalar jiddiy ahamiyatga ega. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berish borasidagi vazifalar O'zbekistonda 2 yoshdan 7 yoshgacha maktabgacha yoshidagi eshitishda muammosi bo'lgan bolalar uchun ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud. Eshitish va nutq holatini hisobga olgan holda kar zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus maktablar tashkil etilgan. Ularning faoliyati "Ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va qo'shma turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari to'g'risidagi namunaviy Nizom" (2019) bilan boshqariladi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq ravishda aqliy va jismoniy teng huquqlarga ega. Salomatliklari tufayli imkoniyatlari cheklangan bolalar ta'limi ular uchun eshitadigan bolalar bilan teng rivojlanish nuqsonlarini korreksiya, davolash va sog'lomlashtirish, ijtimoiy moslashtirish uchun adekvat sharoitlarini, maxsus korreksion rivojlantiruvchi ta'lim tizimini yaratishni ko'zda tutadi.

Jahon karlar federatsiyasining hisob-kitoblariga ko'ra dunyo bo'ylab eshitish qobiliyatini yo'qotgan 34 million bolaning 80% ta'lim olish imkoniyatiga ega emas. Imkoniyatga ega bo'lgan 20% ning juda oz qismi o'zlarining milliy imzo va og'zaki yoki yozma tillarini ta'lim va o'rganish til sifatida o'z ichiga olgan ikki tili dasturlarda ta'lim oladilar[6].

Tadqiqot natijalari. Shu o'rinda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan muloqot shakli "daktilologiya" haqida alohida to'xtalib o'tish lozim. Daktilologiya – kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqining o'ziga xos shaklidir. U so'zlashuv imo-ishora nutqiga nisbatan yaqindir. U yozma harakatga ko'ra yozma nutqqa o'xshab ketadi. Uning vositasi grafik belgilar yoki harflar emas, balki qo'l, barmoq harakatlari hisoblanadi. Karlar maktabida bolalarning eshitish qobiliyatiga ko'ra "daktil" nutqi so'zlashuv nutqining barcha qoidalariga ko'ra shakillanadi va uni kar bola egallashi mumkin. L.A.Novikova va Ye.Marsinovskaya tomonidan o'tkazilgan maxsus tadqiqotlarga ko'ra daktilologiya ham og'zaki nutq kabi kinestetik sezgilar asosiga quriladi. Odatda zaif eshituvchi insonlar ko'pchilik hollarda imo-ishora nutqidan emas balki sog'lom insonlar kabi og'zaki nutq orqali bir birlari va yoki tashqi muhit bilan muloqat qila olishadi. Kar insonlar esa imo-ishora yordamida muloqatga kirishadilar. Kar bolalar hayotida imo-ishora nutqi atrof-olamni tushunishga yordam beruvchi vosita sanaladi[7].

Eshitishda muammosi bo'lgan bolalarning maktabgacha ta'lim tizimi quydagilardir:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda ta'limga bo'lgan qiziqishni uyg'otish, ularning rivojlanish va mustaqil bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun shart sharoitlar yaratish.

- eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning dunyoqarashini shakllantirish va kengaytirish.

- kar va zaif eshituvchi bolalar tafakkurining rivojlanishini ular imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'minlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

- o'quv faoliyatini ko'nikma va malakalarini shakllantirish, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, maqsadga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida kognitiv jarayonlarni faollashtirish.

- kasbiy faoliyatga tayyorlash, zamonaviy ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlarda mehnat faoliyati uchun lozim bo'lgan tasavvur, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish.

Eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan o'tkazilgan tadqiqot natijalari, ular ta'lim jarayonida ko'plab qiyinchiliklarga duch kelayotganini ko'rsatdi. Tadqiqotda ishtirok etgan 50 nafar eshitishda nuqsoni bor bola (turli darajadagi eshitish yo'qligi bilan) o'zlarining o'qish, yozish, va ijtimoiy muloqot qilishda muammolarga duch kelgani aniqlangan. O'qish va yozish ko'nikmalari: Eshitishda nuqsoni bor bolalarning aksariyati o'qish va yozishda qiyinchiliklarga duch kelgan. Xususan, ular so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishda va ularni yozishda ko'p xatolarga yo'l qo'yg'an. Bu muammolar ko'pincha bola eshitish nuqsonining darajasi bilan bog'liq bo'lib, og'ir eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar yozma va og'zaki tilni o'rganishda ancha orqada qolgan. Ijtimoiy adaptatsiya: Eshitishda nuqsoni bor bolalar o'z tengdoshlariga nisbatan muloqotda va jamiyatda moslashishda qiyinchiliklarga duch kelgan. Ularning ko'plari sinfda o'z fikrlarini ifodalashda qiynalib, guruh faoliyatlarida kam ishtirok etgan. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirgan va ijtimoiy jihatdan izolyatsiyalashuviga olib

kelgan. O'qituvchilar va ota-onalar yordamining roli: Tadqiqotda shuningdek, o'qituvchilar va ota-onalarning eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarga ko'rsatgan yordamining ahamiyati o'rganildi. Mutaxassislar va ota-onalarning bola bilan aloqasi, maxsus o'quv materiallari va yordamchi vositalar yordamida ta'lim olish jarayoni sezilarli darajada yaxshilangan. O'qituvchilarning individual yondashuvi va bolaning ehtiyojlariga moslashtirilgan darslar samarali natijalar ko'rsatdi. 4. Maxsus ta'lim dasturlari va texnologiyalarning ta'siri: Maxsus ta'lim dasturlari va yordamchi texnologiyalar (masalan, eshitish apparatlari va vizual o'rgatish vositalari) eshitishda nuqsoni bor bolalarning ta'lim jarayonini yengillashtirishda samarali bo'ldi. Bu vositalar bolaning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, ijtimoiy moslashuvini oshirishga yordam berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim tizimida ko'proq individual yondashuv va maxsus yordamni talab qiladi. O'qituvchilarning, ota-onalarning va jamiyatning qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, maxsus ta'lim dasturlari va texnologiyalarning samarali qo'llanilishi bolalarning ta'limdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga katta hissa qo'shadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkin, Yevropa davlatlari va Yurtimizda eshitishda muammosi bor bolalarning ta'limining rivojlanishi ularga yaratilgan shar-sharoitlar haqida tanishib chiqar ekanmiz. Bu yo'nalish yildan yilga rivojlanayotganiga guvoh bo'lamiz. Yurtimizda ta'limga ehtiyoji bor bolalarga qaratilgan e'tibor ularning salohiyatini yuksalishiga va sog'lom bolalar singari erkin va teran firklashi va ta'lim sohasida yutuqlarga erishishiga sabab bo'ladi. Ularni eshitishda muomalarini bartaraf etish uchun fan nomzodlari va akademiklar o'z xissalarini qo'shmoqdalar. Yevropaning qator mamlakatininglar qatorida O'zbekiston ham eshitishda nuqsoni bor bolalar umuman olganda maxsus ta'limga ehtiyoji bor bolalarga katta imkoniyatlar va sharoitlar yaratmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish qobiliyati pasaygan bolalar o'qish, yozish va ijtimoiy muloqotda muammolarga duch kelmoqda, bu esa maxsus pedagogik yondashuv va texnologik

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Речицкая, Е.Г. Сурдопедагогика: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.Г. Речицкая. Москва: Владос, 2004. – 65 с.
2. Diana Burke, "Deaf education: The past, present, and future". Senior Honors Projects. 2019. – P. 7.
3. Курешева, И.В. Любимая психология «дошкольника»: Методические рекомендации по формированию психологической готовности к школе детей с проявлениями асоциального поведения / И.В. Курешева. - М.: Вентана Граф, 2007. – С. 137.
4. Kalbayeva X.J. Maktabgacha surdopedagogika.(O'quv qo'llanma). O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent. 2007. – B. 18.

vositalarning ahamiyatini oshiradi. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi

Maxsus ta'lim tizimini yanada modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalar (eshitish apparatlari, koxlear implantlar, vizual ta'lim materiallari) imkoniyatlarini kengaytirish.

- o'quv dasturlarini raqamlashtirish va surdopedagogika bo'yicha onlayn resurslar yaratish.
- AI va VR texnologiyalaridan foydalanib, maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish.
- o'qituvchilar malakasini oshirish
- Surdopedagogika bo'yicha maxsus kurslarni ko'paytirish.
- o'qituvchilarga imo-ishora tili va daktilologiya bo'yicha chuqur bilim berish.
- Yevropa va AQSh tajribasidan foydalanib, maxsus seminar va treninglar tashkil etish.
- Inklyuziv ta'limni rivojlantirish
- eshitishda nuqsoni bor bolalarni oddiy maktablarga integratsiya qilish uchun sharoit yaratish.
- inklyuziv ta'lim uchun maxsus qo'llanmalar va moslashtirilgan darsliklar ishlab chiqish.
- kar bolalar va odatiy rivojlangan bolalar o'rtasidagi muloqotni rag'batlantirish uchun maxsus dasturlar joriy etish.
- Surdopedagogika bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni ko'paytirish.
- chet el tajribalarini o'rganib, ularni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limining rivojlanishi zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq. Surdopedagogika Yevropa, AQSh va Rossiyada o'ziga xos rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan bo'lsa, O'zbekistonda ham maxsus ta'lim tizimi shakllangan va rivojlanmoqda. Mamlakatimizda eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktab-internatlar, maktabgacha ta'lim muassasalari va inklyuziv ta'lim yo'nalishlari mavjud bo'lsa-da, ularni yanada takomillashtirish zarur.

5. Mualliflar jamoasi. Maxsus pedagogika asoslari(O'quv qo'llanma). Chirchiq. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. 2022. – B. 60.
6. Joseph J Murray, Wyatte C Hall, Kristin Snoddon. Education and health of children with hearing loss: the necessity of signed languages. Bulletin of the world health organization. 2019 Aug 20;97(10):711–716. DOI: 10.2471/BLT.19.229427
7. Mualliflar jamoasi. Maxsus pedagogika (Darslik). Toshkent. «Fan va texnologiya» nashriyoti. 2014. – B. 189.